

Leanid Kaladzinski, *UVODZINY Ü ARCHEALOGIU*, Grodno 2013, 240 ss., 162 ryc. w tekście.

Autor recenzowanej publikacji urodził się w Mińsku, jest docentem pracującym na Państwowym Uniwersytecie Pedagogicznym w Mińsku im. A. Tanka, a do 2003 r. w dziale archeologii średniowiecza Instytutu Historii Narodowej Akademii Nauk Białorusi w Mińsku. Brał udział i kierował badaniami wykopaliskowymi średniowiecznego Mińska, na grodziskach, osadach, zamkach i kurhanach Białorusi, m.in. w Barsukach, Nieświeży, Witebsku, w rejonach słuuckim, kapylskim czy mińskim. Prowadził badania w miejscu zbrodni stalinowskich w Kuropatach koło Mińska oraz liczne prace rozpoznawcze-powierzchniowe. L. Kaladzinski jest autorem prawie czterystu prac naukowych i popularnonaukowych z dziedziny archeologii.

Książka składa się ze *Wstępu* oraz dziewięciu rozdziałów: 1 - *Początki i ugruntowanie się pojęcia „archeologia”. Definicja tego określenia*; 2 - *Rodzaje zabytków archeologicznych*; 3 - *Warstwa kulturowa. Archeologiczne zespoły i kultury*; 4 - *Rodzaje działalności archeologicznej. Archeologia w kierunkach i metodach badań*; 5 - *Specjalistyczne metody badań archeologicznych*; 6 - *Periodyzacja archeologiczna. Metody datowania zabytków archeologicznych*; 7 - *Archeologia w systemie nauk matematycznych, przyrodniczych i humanistycznych*; 8 - *Opracowanie artefaktów. Naukowe sprawozdania z prac polowych. Restaurowanie i rekonstruowanie*; 9 - *Ochrona i zabezpieczanie zabytków archeologicznych. Ekspozycja muzealna obiektów archeologicznych*. Każdy rozdział kończy zestaw pytań związanych z tematyką rozdziału oraz uzupełniająca literatura. Do każdego

rozdziału załączono zestaw kolorowych ilustracji, który ma celu uzupełniać treść wykładu każdej części. Książka zawiera również *Zakończenie* oraz recenzje wydawnicze profesorów archeologii i historii Białorusi: M.M. Czarniawskiego i P.F. Łysenki.

Monografia pomyślana jest jako uzupełnienie podręcznika do zajęć: *Wprowadzenie do archeologii*. Podręcznik adresowany jest do studentów pierwszego roku fakultetów historycznych, asystentów, wykładowców, nauczycieli historii w szkołach, liceach czy gimnazjach oraz do tych wszystkich, którzy interesują się archeologią. Zdaniem Autora w książce zawarty jest materiał o objętości jednej trzeciej całego kursu *Wstęp do archeologii*, przeznaczony przede wszystkim dla studentów pierwszego roku, aby poznali nową dla nich naukę, o której mają powierzchowną wiedzę ze szkolnych podręczników, programów telewizyjnych czy Internetu.

Wstęp recenzowanej pracy zawiera wykaz publikacji, w których omawiane są podstawowe zagadnienia dotyczące archeologii obecne w nauce rosyjskiej, białoruskiej oraz publikacje zagraniczne związane z tą tematyką. Niestety, Autor nie wspomina o dość znanej i cenionej pracy z kręgu anglosaskiego Colina Renfrew, Paula G. Bahn¹. Ponadto we *Wstępie* Autor wprowadza do tematyki poszczególnych rozdziałów oraz informuje o ich konstrukcji.

W rozdziale pierwszym omówione zostały narodziny, początki oraz ugruntowanie się pojęcia „archeologii”. Okazuje się, że początków tego określenia należy szukać już w wieku IV p.n.e. W 380 r. p.n.e. ukazał się traktat Platona zatytułowany *Hippiasz Większy* (s. 9–10). W nim, w trakcie rozmowy z Hippiaszem, Sokrates pyta, o jakich rzeczach chętnie słuchają mieszkańcy Sparty. Pytany odpowiada, że „o rodach, Sokratesie, bohaterach i zwykłych ludziach i osadnictwach, jak to dawnymi czasy zakładano państwa, i w ogóle całej archeologii najchętniej słuchają tak, że ja się przez nich musiałem wyuczyć i powykuwać na pamięć wszelkie tego rodzaju rzeczy”². Archeologia jest tutaj rozumiana jako opowiadanie o starożytnych-dawnych wiekach. Z kolei Tukidydes w swojej *Wojnie Peloponeskiej* (V w. p.n.e.) użył określenia „archeologia” w kontekście porównania dawnych zabytków sztuki nagrobnej z innymi mu współczesnymi. W dalszej kolejności omówione zostały początki archeologii w Europie i na świecie. Oczywiście nie zabrakło tu informacji na temat Białorusi.

W drugim rozdziale omówione zostały rodzaje źródeł archeologicznych. Zastosowano tutaj podział na stanowiska osadnicze: obozowiska, jaskinie, osady, grodziska; miejsca pochówku: kurhany różnego typu (tzw. długie kurhany, nowogrodzkie sopki, kurhany kamienne), grobowce, mauzolea, groby jamowe, katakumby i krypty; zabytki sakralne (świątynie – svaťyliśc̄a, czy inne z tajemniczymi studniami pośrodku) (s. 25). W rozdziale tym Autor opisał również grody typu bagiennego, znane głównie z Polesia, usytuowane na wzniesieniach, wyspach czy innych wysoczyznach pośród bagien. Grody te zostały wydzielone po raz pierwszy w latach dwudziestych XX w. przez A.M. Laudanskiego. Są to obiekty w formie niewielkich pagórków o owalnym kształcie, średnicy 14–30 m, z niewielkimi sztucznie usypanymi wałami, z wejściem w formie małego placu. Badania takich miejsc przez rosyjskiego archeologa W.W. Sedowa i białoruskiego archeologa E.M. Zajkowskiego wykazały, że grody tego typu miały niewielką warstwę kulturową, ślady działalności ofiarniczej oraz pozostałości zabudowań o charakterze kultowym. W dalszej części rozdziału L. Kaladzinski omawia kamienne krzyże, kamienie z napisami, kamienie z zagłębieniami, kamienne idole, kamienie ofiarne. Kolejną kategorią źródeł archeologicznych są stanowiska o charakterze produkcyjnym i komunikacyjnym, karczmy oraz

¹ C. Renfrew, P.G. Bahn, *Archaeology: theories, methods, and practice*, London 1991 (obecnie można już korzystać z szóstej edycji, ilustrowanej i poprawionej, wydanej w 2012 r. w Londynie). Polskie wydanie, które ukazało się w 2002 r. w Warszawie, nosi tytuł: *Archeologia. Teorie, metody, praktyka*. Praca została przełożona przez M. Kasprzycką, K. Lewartowskiego, R. Oracza, D. Stabrowską i F. Stepniowskiego z merytoryczną redakcją T. Gołgowskiego.

² Platon, *Hippiasz Mniejszy. Hippiasz Większy. Eutydem*, tłum. W. Witwicki, Warszawa 2002, s. 49.

skarby. Autor wspomina również o istotnej roli znalezisk o charakterze przypadkowym (s. 37). Na koniec wyraźnie podkreśla, że zabytek archeologiczny bez „aparatury naukowej” nie jest jeszcze źródłem archeologicznym. Staje się nim po pełnym naukowym opracowaniu (s. 37).

Rozdział trzeci zawiera definicje kultury archeologicznej, warstwy, obiektu i innych terminów związanych z podstawami nauki archeologicznej. W przytaczanej definicji kulturę archeologiczną wiąże się z określonym etnosem, czego raczej unika się na gruncie polskim.

W rozdziale czwartym opisane zostały rodzaje badań archeologicznych ze względu na różne kategorie i specjalizacje w tej dziedzinie oraz metodyka prac badawczych. Co ciekawe, na Białorusi każdy student archeologii w czasie praktyk nosi specjalną plakietkę, która wyróżnia go wśród innych studentów. Należy zauważyć, że podstawowym podziałem pod względem badawczym jest podział na archeologię gabinetową i polową. Aby prowadzić badania, należy uzyskać odpowiednie pozwolenie. Na Białorusi obowiązują cztery typy pozwoleń na badania archeologiczne w zależności od uprawnień i rodzaju stanowisk przeznaczonych do eksploracji. Pierwszy rodzaj upoważnia do prowadzenia każdego rodzaju badań: ratowniczych, wykopaliskowych oraz powierzchniowych. Drugi uprawnia do badań stanowisk na obszarze do 24 km² oraz kurhanów. Trzeci rodzaj pozwala na podejmowanie badań tylko w formie nieinwazyjnych obserwacji, bez prawa prowadzenia wykopalisk. Ostatni typ pozwolenia uprawnia do przeprowadzania badań określonych w zezwoleniach pierwszego typu oraz na prowadzenie wykopalisk o charakterze ratowniczym lub na obiektach zagrożonych zniszczeniem przez różnego rodzaju inwestycje. Dokumenty takie wydaje Instytut Historii Narodowej Akademii Nauk w Mińsku. Ponadto w rozdziale tym Autor dokonuje podziału na badania wykopaliskowe o charakterze rozpoznawczym (powierzchniowe) oraz na badania wykopaliskowe, a także opisuje metodykę prac w zależności od rodzaju stanowiska (stanowisko osadnicze czy kurhan). Niestety, jak można zauważyć, zalecany jest arbitralny sposób eksploracji warstw (miąższość do 20 cm), przy całkowitej rezygnacji ze stosowania metody stratygraficznej. Dokumentację nawarstwień należy wykonywać w skali 1:20 lub 1:40. W rozdziale tym opisana jest struktura archeologicznej ekspedycji i jej obowiązkowy skład osobowy.

W kolejnym rozdziale omówione zostały specjalne metody polowych prac badawczych, ze szczególnym uwzględnieniem archeologii lotniczej, podwodnej czy podziemnej. Poszczególne rodzaje tych prac Autor przedstawił w sposób historyczny – ukazał ich początki, a także rozwój na terenie Białorusi. Co ciekawe, jest tu także wzmianka o ufologii Ericha von Dänikena i jej roli w archeologii (s. 96).

W rozdziale szóstym zaprezentowane zostały zasady periodyzacji archeologicznej oraz metody datowania archeologicznego. Nie dokonano tu jednak podziału na metody datowania względnego i bezwzględnego. Autor opisał metody: planigraficzną, stratygraficzną, opartą na dobrze datowanych źródłach materialnych, np. monetach, kaflach oraz datowane na źródłach pisanych (s. 111–112). W dalszej kolejności omówione zostały metody: dendrochronologiczna, radiowęglowa, potasowo-argonowa, termoluminescencyjna, ogólnie metody chemiczne i biologiczne. Na koniec podano przykład zastosowania tzw. krzyżowego datowania warstw górnego zamku w Witebsku, gdzie wykorzystano dane ze źródeł pisanych, wyniki analizy dendrochronologicznej oraz zastosowano metodę typologiczno-porównawczą z podobnymi materiałami z Nowogródka i Mińska. Niestety, zabrakło w analizowanych metodach datowania tych związanych z badaniem dawnego klimatu: paleobotanicznych i paleozoologicznych, warwochronologicznej, geochronologicznej, tefrochronologicznej, na podstawie rdzeni lodowych, a metody magnetyczne omówiono w kolejnym rozdziale w kontekście związku archeologii z fizyką.

W rozdziale siódmym ukazane jest miejsce archeologii w systemie nauk matematycznych, przyrodniczych i humanistycznych. Autor dosyć szeroko opisuje związek archeologii z chemią, fizyką, antropologią, medycyną, kryminalistyką, pedagogiką, geografą, astronomią, etnografią i historią. Specjalne miejsce zajmuje tzw. czarna archeologia, czyli działalność detektorystów i innych badaczy-amatorów, którzy stanowią duży problem na Białorusi, niszcząc stanowiska

archeologiczne i w ten sposób nielegalnie pozyskując zabytkowe przedmioty. Niestety, brak jest na Białorusi odpowiednich ustaw, które by ograniczały i karały prawnie taką działalność (s. 135). Dużą uwagę poświęca L. Kaladzinski związkom archeologii z polityką. Jak twierdzi Autor, badania archeologiczne miały często na celu zadowolić ambicje władców państw lub agresorów, jak na przykład w okresie II wojny światowej (s. 173). Należy tu wspomnieć o badaniach miejsca zbrodni w Kuropatach koło Mińska – uroczyska położonego w odległości 200 m na północ-północny zachód od dzielnicy Mińska Zielony Lug. W kwietniu i maju 1988 r. w miejscu tym znaleziono kości ludzkie. W czerwcu tego roku specjalna komisja rozpoczęła śledztwo prokuratorskie, w wyniku którego dopiero generalna prokuratura Republiki Białorusi w 1996 r. poinformowała, że w tym miejscu w latach 1937–1941 pracownicy NKWD BSRR rozstrzelali represjonowanych mieszkańców dawniejszej republiki białoruskiej, republik nadbałtyckich, a także Polaków (o czym jednak Autor nie wspomina). Na obszarze ponad 30 ha zarejestrowano 510 mogił zbiorowych, w których, jak twierdzą oficjalne źródła, pochowano od 30 000 do 100 000 osób (s. 176). Jednak mimo tych danych liczba ofiar nie jest w dalszym ciągu dokładnie znana i może wynosić, według Zianona Pazniaka – od 100 000 do 250 000 osób³, według Zdzisława Winnickiego (profesora Uniwersytetu Wrocławskiego) – 250 000 osób⁴, zaś według brytyjskiego historyka Normana Daviesa – ponad ćwierć miliona osób⁵.

Od 1993 r. uroczysko Kuropaty wpisane zostało do Państwowego Spisu Zabytków Historyczno-Kulturowych Republiki Białorusi jako miejsce pochówku ofiar represji politycznych lat trzydziestych i czterdziestych XX w. Kuropaty mają status zabytku historyczno-kulturowego pierwszej kategorii, co według ustawy Republiki Białorusi *O ochronie dziedzictwa historyczno-kulturowego* odpowiada kategorii najbardziej unikatowych zabytków, których wartości duchowe, estetyczne i dokumentalne budzą zainteresowanie międzynarodowe. Propaganda sowiecka przez dłuższy czas twierdziła, że w tym miejscu pochowano ofiary hitlerowców (s. 179). Badania archeologiczne w Kuropatach przeprowadzono kilkakrotnie. W wyniku zrealizowanych prac terenowych określono liczbę grobów, ich rozmiary oraz rodzaj pochówków (w miejscu tym pochowano dorosłych mężczyzn i kobiety), a także zadokumentowano liczne przedmioty należące do zamordowanych tu osób (s. 176–179). Szerokie zainteresowanie społeczne i naukowe na Białorusi tym miejscem zbrodni pozwala twierdzić, że w przyszłości ten dział archeologii białoruskiej ma duże perspektywy badawcze.

W rozdziale ósmym dosyć szeroko zostały opisane sposoby postępowania z zabytkiem po wydobyciu z ziemi, zabiegi konserwatorskie oraz w jaki sposób należy prowadzić prace restauratorskie i rekonstrukcyjne poszczególnych rodzajów znalezisk w zależności od materiału, z którego były wykonane. Autor wymienia rekonstrukcję graficzną i plastyczną (w formie makiety lub w formie przedmiotu naturalnej wielkości – przykładem takiej rekonstrukcji plastycznej są Złote Wrota z Kijowa z XI w., osada w Biskupinie i Pompeje). W dalszej kolejności omawia rekonstrukcję antropologiczną oraz rekonstrukcję historyczną. W rozdziale tym są przedstawione również zasady przygotowywania sprawozdań i opracowań naukowych zgodnie z wymogami określonymi w pozwoleniu na badania.

Ostatni rozdział recenzowanej pracy poświęcony jest ochronie zabytków archeologicznych, dziedzictwu archeologicznemu oraz zasadom ekspozycji muzealnej na terenie Białorusi. Należy podkreślić, że w tym rozdziale Autor przytacza wiele przykładów, szczególnie z lat pięćdziesiątych-siedemdziesiątych XX w. (s. 207–211), w jaki sposób nie należy chronić obiektów archeologicznych. Jest to tym istotne, że mniej lub bardziej świadome niewłaściwe postępowanie

³ Z. Paznák, J. Šmygalioŭ, M. Kryvaŭcewič, A. Ioŭ, *Kuropaty, Artykuly navukovaja spravazdača, fotozdymki*, Minsk 1994, s. 18.

⁴ Z. J. Winnicki, *Szkice kojanowskie*, Wrocław 2005, s. 77–78.

⁵ N. Davies, *Powstanie '44*, Kraków 2004, s. 195.

z obiektem zabytkowym trwa na Białorusi po dzień dzisiejszy. Przykładem tego typu działań jest sposób restauracji zamku w Różanach lub renowacja gotyckiego zamku w Mirze (wpisanym do rejestru UNESCO w 2000 r.).

Podsumowując powyższe uwagi, należy podkreślić, że recenzowana książka jest przydatnym podręcznikiem, w którym po raz pierwszy w białoruskiej historiografii przedstawiono w sposób wyczerpujący podstawowe informacje o archeologii, jej źródłach i metodach badań oraz o zasadach i potrzebie ochrony zabytków archeologicznych, dziedzictwa archeologicznego na terenie Białorusi. Należy zwrócić uwagę na skrupulatny i szczegółowy opis najważniejszych stanowisk archeologicznych prezentowanych jako przykłady ilustrujące poszczególne kategorie źródeł. W omawianej książce zabrakło jednak podstawowych danych dotyczących kultur archeologicznych występujących na terenie Białorusi, indeksu pojęć, nazw geograficznych i osobowych, dzięki którym łatwiej można by było odnaleźć interesujące zagadnienia. Nie uwzględniono również - jak podkreśla Autor, z powodu potrzeby lepszego dopracowania materiałów - zagadnień z dziedziny archeologii eksperymentalnej-doświadczalnej oraz etnoarcheologii. Mimo tego dużym atutem oferowanego podręcznika jest przejrzysty białoruski język, duża liczba ilustracji do każdego z rozdziałów oraz liczne przykłady z własnych badań terenowych, inny miejscowy materiał porównawczy oraz przykłady z terenu Europy i całego świata. Wszystko to powoduje, że książkę czyta się jak podręcznik napisany przez archeologa z dużym dorobkiem naukowym i bogatym doświadczeniem terenowym.

Joanna Wawrzeńnik